

Karaçay-Malkar Atasözlerinde Hayvan Sembolizmi

Erhan SOLMAZ¹

Karaçay-Malkar Atasözlerinde Hayvan Sembolizmi

Özet

Türk kültür ekolojisi içerisinde gerek yaşadıkları coğrafyada inşa ettikleri kültürel unsurlar gerekse de çevrelerindeki milletlerle girdikleri etkileşim ile yarattıkları kendine has kültürel doku ile Karaçay ve Malkar Türkleri, Türk dili ve halk bilgisi verimleri bağlamında önemli bir yere sahiptir. Karaçay ve Malkar adı aynı zamanda bu boyların yaşamakta olduğu iki bölgenin adıdır. Bu iki boyun sözlü kültürlerinde pek çok yaratma bulunmaktadır. Bunların başında ise atasözleri gelmektedir. Bireysel bilgi ve tecrübenin çeşitli söz oyunlarıyla kalıplaştırılıp kültürel belleği aktarma rolünü üstlenen bu verimler; yaratıldıkları toplumların insan, doğa, dünya algısı ve toplumsal yapılarıyla ilgili benzersiz doneler sunar. Bu bağlamda atasözleri anlamsal boyutlarıyla da toplumların somut eylemsel düşüncelerini anlamaya da imkan verir. Yaşadığı çevreden bağımsız olamayan insanın kendisi dışındaki varlıklarla kurduğu iletişim ve onlara yüklediği anlamlar da yine bu kalıp ifadelerde kendine yer edinir. Bu noktada bu çalışmanın konusu, Karaçay-Malkar atasözlerindeki hayvan sembolizminin anlam katmanlarını çözümlenektir. Bu çalışmanın sınırları içerisinde insanın doğadan ayrı bir varlık olmadığı ve insanın bir olayı ifade ederken bunlardan ne ölçüde istifade ettiği tartışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Atasözler, Karaçay-Malkar, sembol, hayvan, aktarım

Animal Symbolism in Karachay-Malkar Proverbs

Abstract

Karachay and Malkar Turks have an important place in Turkish cultural ecology, both with the cultural elements they built in the geography they live in, and with their interaction with the nations around them, with their unique cultural texture, in the context of Turkish language and folklore yields. The names of Karaçay and Malkar are also the names of the two regions where these tribes live. There are many creations in the oral cultures of these two tribes. At the beginning of these are proverbs. These yields, which play the role of transferring cultural memory by stereotyping individual knowledge and experience with various wordplays, offer unique data about the human, nature, world perception and social structures of the societies in which they are created. In this context, proverbs also allow to understand concrete action thoughts of societies with their semantic dimensions. The communication established by the human being, who cannot be independent of the environment he lives in, and the meanings he ascribes to them, also take their place in these stereotypical expressions. At this point, the subject of this study is to analyze the layers of meaning of animal symbolism in Karachay-Malkar proverbs. Within the boundaries of this study, it will be discussed that human is not a separate entity from nature and to what extent humans benefit from these while expressing a phenomenon.

Key Words: Proverbs, Karachay-Malkar, symbol, animal, transmission

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Kafkasya'nın sosyo-kültürel yapısı; tarihin farklı dönemlerinde Karadeniz yolu ile batıdan, Sibirya-Orta Asya-Güney Rusya bozkırları yolu ile kuzeyden, Anadolu-Ön Asya Mezopotam-

¹ Doç. Dr, Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, erhan.solmaz@usak.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4842-4614

ya yolu ile güneyden gelen farklı kavimler ve uygarlıkların getirdikleri kültürel ve etnik unsurların Kafkas yerli halklarıyla karışmasıyla oluşmuştur (Tavkul 2002: 972). Karaçay Malkar Türkleri günümüzde Rusya Federasyonu'nun Kafkasya bölgesi sınırları içerisinde yaşamaktadırlar. Türk kültür ekolojisi içerisinde kendine has özellikleriyle ön plana çıkan Karaçay-Malkar Türklerinin güçlü bir sözlü kültür geleneği vardır. Her ne kadar bu kültür evreninin en tanınmış yaratmaları "Nart Destanları" olsa da atasözleri yine bu evren içerisinde önemli verimlendendir.

Karaçay-Malkarlılar atasözlerine kendi dillerinde "Nart söz" adını verirler. "Nartlar" Kafkas halklarının mitolojilerinde, Kafkasyalıların ataları olduklarına inanılan efsanevi bir halktır. Abhaz, Adige, Oset, Çeçen gibi halklarla birlikte Karaçay-Malkar folklorunda da Nart efsaneleri geniş bir yer tutar. Başlıca kahramanları Özümek, Sosurka, Batrez, Kara Şavay, Alavgan, Fuk, Satanay Biyçe gibi adlar taşıyan Nart halkının, günümüzdeki Kafkasya halklarının ataları olduğuna dair inanç Kafkas halkları arasında oldukça yaygındır. Karaçay-Malkarlılar bu sebeple çok eski devirlerden beri atasözlerine "Nart söz" adını vermektedirler (Tavkul 2001:5). Bireysel bilgi ve tecrübenin çeşitli söz oyunları ile gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir yere sahip olan atasözleriyle ilgili olarak bugüne kadar pek çok çalışma yapılmıştır. Çalışmamızın kapsam ve sınırlılıkları göz önüne alındığında bunların hepsini vermemiz mümkün değildir ancak bunlardan önemli gördüğümüz birkaçını vermek istiyoruz.

Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* adlı çalışmasında atasözlerini şu şekilde tanımlar:

"Atasözleri, Tanrı ve peygamber sözleri gibi ruha işleyen bir etki taşırlar. İnanırcı ve kut-saldırlar. Atasözleri, geniş halk yığınlarının yüzyıllar boyunca geçirdikleri denemelerden ve bunlara dayanan düşüncelerden doğmuşlardır. Millet'in ortak düşünce, kanış ve tutumunu belirtir, bize yol gösterirler. Bir atasözleriyle belgelendirilen tutumun doğruluğu herkesçe kabul edilir. Anlaşmazlıklarda bir atasözünü en büyük yargıç olarak görev yapar" (1984: 199).

Yusuf Çotuksöten, *Atasözlerimiz* isimli çalışmasında atasözleri ile ilgili olarak şu tanımları yapar; "Atasözleri, sözlü kültürün en önemli unsurlarından bir tanesidir. Toplumların yaşam biçimlerini, değer yargılarını ortaya koyan, az sözle çok kavram ve yargının anlatıldığı söz birlikleri durumundaki atasözleri, toplumların var oluş süreci içinde oluşup kuşaktan kuşağa aktarılması sebebiyle ayrıcalıklı bir öneme sahiptir" (1988: 7).

Bir başka ifadeyle atasözleri, sözlü bir şekilde bireyler arasında dolaşması sebebiyle sözlü kültürün önemli unsurlarından birisi hâline gelmektedir. Diğer sözlü geleneklerde (bilmece, deyimler vs.) olduğu gibi atasözleri de yazının varlığından önce sözlü kültür dairesi içerisinde ortaya çıkmıştır. Atasözleri, yazısı olmayan toplumlarda bu özelliğiyle eğitici bir unsur olarak da görev yapmıştır, yapmaktadır (Walter 1995:21).

İnsanoğlunun deneyimlerinden, bilgeliğinden ve benzetme gücünden kaynaklanan atasözleri dünyanın her dilinde vardır (Aksan 1995: 362). Geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türk boylarının atasözlerinde de önemli benzerlikler kendini gösterir. Birçok atasözünü, bazen bir iki

sözcük deęiřmesi, bazen de bir iki ses deęiřmesi ile öteki Türk lehçelerinde görölmektedir (Alkaya, 2001: 58).

Bu tanımlardan hareketle biz de atasözlerini řu şekilde ifade edebiliriz; atalarımız tarafından söz sanatlarıyla kurulmuş, uzun gözlem ve tecrübeler sonucunda üretilmiş, her konu hakkında söylenebilen geçmiş tecrübeler, görüşler vb. konuları işleyen nesilden nesile sözlü veya yazılı olarak aktarılan öğüt verici sözlerdir.

Gündelik hayatta ampirik bir yolla elde edilen bilginin sözün ve ezginin koruyuculuğunda saklanıp aktarıldığı atasözleri, içerik bakımından oldukça zengin sözlü yaratmalardır. Bu yaratmalardaki temel özelliklerden biri de verilmek istenen mesajın benzetmeler yoluyla dinleyici/okuyucuya sunulmasıdır. Bu bağlamda atasözlerinde benzetme unsurları oldukça zengindir. Çalışmamız kapsamında ise biz de hayvanların kullanıldığı atasözlerini anlamsal boyutlarıyla izah etmeye çalışacağız. Bu kısma geçmeden önce sembol ve hayvan sembolizmi kavramları üzerinde durmak istiyoruz. “İnsan bir kavramı neden sembollerle anlatmak ister?” sorusu bu noktada önem kazanmaktadır. Peki sembol nedir?

2. Sembol Kavramı Üzerine

Dili kullanabilme bilgi ve becerisiyle doğadan ayrılmış olan insanoğlu, toprağı ekip biçme, alet edevat yapabilme özelliğıyle de doğaya bir anlamda bağımlı kalmıştır. Çünkü bütün bu yapıp etmeleri doğadaki ham maddeyi kullanabilmesiyle mümkün olmuştur. Bu noktada insanın doğa ile olan ilişkisinin arka planında onun doğaya bağımlı bir varlık olması yatmaktadır. İnsan doğada yaşam bulan, yaşamını doğa içindeki koşulların etkisiyle şekillendiren ve zorunlu olarak da bir şekilde doğayla ilişki içinde var olabilen bir canlıdır (Gül 2013: 18). Ancak insanın doğayı algılamada ve anlamlandırmada kullandığı duyularının sayısı ve niteliğı oldukça kısıtlıdır. Bu nedenle insan doğayı kimi zaman ruhsal olarak anlamlandırmaya çalışmıştır.

İnsan diğer canlılardan farklı olarak doğayı anlamlandırmaya çalışır. Bunun için de kendi ruhunun yaratıcılığından faydalanır. Jung’a göre doğanın bir parçası olan insanın ruhu tıpkı doğa gibi sınırsızdır ve insan ne ruhunu, ne de doğayı tanımlayabilir. Sadece olabildiğı kadar, doğayı nasıl algıladığını tarif edebilir (Jung 2009: 23). İnsan sahip olduğı beş duyu organıyla anlamlandıramadığı doğasındaki bir gizemi veya tinsel olayı bu dünyaya ait gerçek donelerle anlatmak için ihtiyaç duyduğu tek şey sembollerdir.

“Sembol” sözcüğü binlerce yıllık bir geçmişe sahiptir. Eski Yunanca’da sumbolon; tanıma ve onaylama işareti veya ikiye ayrılmış bir nesnenin parçaları için kullanılırdı. İki insan tarafından saklanan parçalar birleştirildiğinde kimlikleri ve aralarındaki bağ doğrulanmış sayılırdı. Sumbolon kelimesinin aslı ise "sum-ballein" olup bağlama, değiştirme, birbirinden ayrılmış iki parçayı bir araya getirme anlamları taşımaktadır. Sumbolon, Yunancadan, Latinceye (symbolus olarak), Latineden diğer batı dillerine (İtalyanca: simbolo, Almanca: Symbol, İngilizce: symbol, Fransızca: symbole olarak) geçmiştir (Kızıl 2018: 329).

Genel olarak işaret, alâmet, nişan ve belirtilerle kastedilen şeyleri içine alan sembol, Türkçede kullanılagelmiş olan timsal veya remz kelimesinin karşılığıdır (Develioğlu 2013: 57). Sembol/Simge, ansiklopedik olarak da “Bir kavramı, bir düşünceyi belirten, bu kavram veya düşüncenin amblemi olan, onu somutlaştıran im, işaret, sembol şeklinde tanımlanmaktadır.

Bu anlamda sembolü doğuran şey, temsil etme işlevini yerine getirmeye yönelik, zihinsel bir eylem değildir. İlkel insanlar sembol ile temsil ettiği şey arasında bir bütünleşme olduğunu hissettiklerinde onu sembol olarak kabul etmektedirler. (Bruhl 2016: 159). Guénon, sembolizmin temel işlevinin, insanı tabiatüstü ya da metafizik hakikatlerin bilgisine ulaştırmak olduğunu belirtir (Guénon 2010: 195-196). Bir ifade biçimi olarak da semboller sözlü yaratılarda ve özellikle de atasözlerinde kullanılmıştır. İnsanın doğadan devraldığı ve sembol olarak kullandığı unsurların başında hayvan gelir. Burada şu soruyu sormak yerinde olacaktır, hayvanlar ne ölçüde ve hangi gerekçelerle sembol olarak kullanılmaktadır? Elbette bu sorunun cevabı bir anlamda insan-hayvan arasındaki ilişkide gizlidir.

2.1. Sembolizm-Hayvan ve Atasözü İlişkisi

Başlangıçtan günümüze insanlar hayvanları farklı şekillerde kullanmış ve onlardan yararlanmışlardır. Beslenmeden kutsala, bu ilişkiler sosyo-ekonomik, kültürel ve dini açılardan olmak üzere değişik boyutlarda oluşmaktadır. Doğal yaşamın bir parçası olan insan, bilhassa avcı-toplayıcı dönemde doğa, hayvan ve tabii olaylar arasında kutsala varan bir ilişki kurmuş bunu da söz marifetiyle kalıcı hale getirmiştir. Bu bağlamda ilkel insan gözlemler sonucunda hayvanlara saygı duymuş ve bu hayvanlarla ilgili farklı kültürel ve sanatsal uygulamalar göstermiştir (Siddiq 2019: 143) bu sanatsal uygulamalar taş, kaya, ağaç kemik gibi nesnelere oyulan heykel olabileceği gibi kimi zaman mağara duvarlarına yapılan hayvan resimleri olarak günümüze kadar gelmiştir.

Bu tarz nesnel sanat ürünlerinin yanı sıra hayvan taklidine dayanan bir takım törensel uygulamalar ve ritüeller ilkel toplulukların resimlerinde karşımıza çıkmaktadır. Yine bu anlamda insan hayvan sembolizmi ile bir anlamda kalıcılığını, doğaya ve doğal yaşama dair tecrübesini bu kez de söz vasıtasıyla taşımıştır. Bu tanımlama sisteminin anolojik düşünceyle izah etmek mümkündür. Buna göre aktarılmak istenen soyut düşüncelerin bilgi ve tecrübelerin somut ve kalıcı bir hâle getirilmesi hususunda işlevsel açıdan etkin bir şekilde kullanıldıkları görülmektedir (Keskin 2020: 167).

Burada şu tespiti yapmanın da doğru olduğu kanaatindeyiz; sembol olarak kullanılan hayvanların seçimi yaratıldığı toplumun dini, sosyo-kültürel ve çevresel şartlarının da etkili olduğudur. Söz gelimi yaşanan coğrafyada en sık karşılaşılan ya da gündelik hayatta en çok istifa edilen hayvanlar atasözlerinde kullanılmış hedef kitleye verilmek istenen mesajlar bu semboller vasıtasıyla aktarılmıştır. Çalışma alanımız olarak belirlediğimiz Karaçay-Malkar atasözlerinde de semboller bilhassa da hayvan sembolizmi sıklıkla kullanılmıştır. Bunları şu başlıklar altında vermeyi uygun görüyoruz:

At:

Türk mitolojisinde ve kültüründe at kuşkusuz önemli bir yere sahiptir. Gerek yaşanan coğrafyada gündelik hayatın vazgeçilmez bir parçası olması gerekse de kutsala uzan çizgide inancın bir gereği olarak at önemli bir yer edinmiştir. Öyle ki Orta Asya kültüründe at öldürmek çok büyük bir suç olup cezası ölümdür. Atlar bölge masallarında kanatlı ve bilge olarak tanımlanmıştır (Gezgin, 2019: 35). Roux'un tespitlerine göre de at zaman zaman yemin ifadesi olarak "ant" sembolü olarak kurban edilmiştir (2005: 196-198). Bunu yanında at, Türklerin varlık ve yaşam mücadelelerinde kader ortağı, destani yaratmaların çoğunda ise kahramanın dengi ve yol arkadaşı olarak algılanmıştır (Keskin 2020: 168; Sarpkaya 2021: 211). Karaçay-Malkar atasözlerinde de at hayvan sembolizminin başında gelmekte olup izah ettiğimiz anlam evrenine paralel kullanımları mevcuttur:

Arıngan atha kamçı avur. Yorulmuş ata kamçı ağır gelir. KMA: 48

At abımmay cer tanımaz. At tökezlemeden yer tanımaz. KMA: 54

At alsang, üyüng bla kengeş, İlipin kazsang, eling bla kengeş, At alsan evine damış, Hendek kazsan, köyüne damış. KMA: 54

At arıklıkda, hz cazıklıkda. At zayıflıkta, kız fakirlikte. KMA: 55

At avnasa, tük tüşer. At yerde yuvarlansa, tüy düşer. KMA: 55

At ayağı bla er ayağı cetmegen cer kalmaz. At ayağı ile er(yiğit ayağı ulaşmayan yer kalmaz. KMA: 55

At ayağı tay öltürmez. At ayağı tay öldürmez. KMA: 55

At başı tuthan arımmaz. At başı tutan yorulmaz. KMA: 55

At başına it tüşse, Avuzluhu bla suv içer; Er başına iş tüşse, Çurugu bla suvdan öter. Atın başına iş düşse, Gem demiriyle su içer; Erkeğin başına iş düşse, Çizmesiyle sudan geçer. KMA: 55

Atha Karay bilmegen cayav cürür. Ata bakmayı bilmeyen yaya yürür. KMA: 59

Atha mine bilmegen atın öltürür. Atı binmeyi bilmeyen atını öldürür. KMA: 59

Atha minmegen da eşekge miner. Ata binmeyen de eşeğe biner. KMA: 59

Yukarıya örnek olarak aldığımız atasözlerinde de görüldüğü gibi at, insanın doğumundan ölümüne kadar ona yardımcı ve dahi onun tamamlayıcısı olarak düşünülmüştür. Bilhassa da erkek ile at beraber ifadelendirilmiş âdeta sosyal yaşamın bir kesiti sunulmuştur. Burada bizce en önemli unsur bireyleşme sürecinde kişinin kendi başına karar noktasında toplumun ona uygun gördüğü rolü de üstlenmesidir. Yapısal olarak genel yargı ifadeleriyle kurulan atasözleri bireysel mesajları da böylelikle sunmuş olmaktadır.

Geyik:

Türk mitolojisi ve kültür hayatında önemli bir yere sahip olan geyik, Türk lehçelerinde Keyik (Kiyik, Giyik) olarak da ifade edilmektedir. Bazı Türk boylarına yol gösterici fonksiyonu ile destanlarda karşımıza çıkar. Türk destanlarında ve bengü taşlarda karşımıza çıkan ve kutsal kabul edilen hayvan sembollerinden biridir. Bilindiği üzere Türkler, konargöçer bir toplum yaşantısına sahip olduğundan geçimlerini genel olarak hayvancılıkla sağlamışlardır. Bu yüzden uzun yıllar boyunca geyik, keçi, sığır, at gibi hayvanlar Türk kültürü ve mitolojisinde önemli bir figür haline gelmiştir. Bu sayede insanla doğadaki diğer canlıların bir ilişki içinde olduğu fikrini benimseyen Totemizmin, eski çağlardaki Türk toplumlarında fazlasıyla etkili olduğu gerçeği görülür. “Geyik, Türk mitolojisinin, kökleri mezolitik döneme kadar inen en eski simgelerinden biridir” (Çoruhlu, 2017: 142) diyerek geyik ve diğer hayvan sembolizmlerine verilen önemden bahseder.

Sergen Çirkin “Güney Sibiryaya Arkeolojisi ve Şamanizm” adlı eserinde “Doğu Sibiryaya’da geyik ve ayı gibi orman hayvanlarının kemikleri ağaçlara asılırdı. Bu gelenek orman ruhlarına karşı duyulan saygı ve av kültürüyle ilgili bir inanç olmalıdır. Örneğin Tunguzlar geyik avladıkları gecelerde, tüm danslar eşliğinde kutlamalar yapardı... Someyed şamanlarından aktarılan bir söylencede bir mağara, mağaranın içine süzülen parlak göksel ışık ve ren geyiklerinden oluşan üçlü bir mitolojik motif bulunmaktadır. Bu etnografik derlemeler Tunç ve Demir Çağı’na ait geyik taşlarda gördüğümüz “Güneş ve Geyik” ikonografisini açıklamaktadır”(Çirkin, 2019:312-313). Yine bu noktada Göktürkler ve Türkistan bölgesinde geyik saadet ve bolluğun simgesi olarak karşımıza çıkmakla beraber Anadolu sahasında Alevi- Bektaşî tasavvurunda ve Yörüklerinde de bolluk ve bereket getirdiği inancı hakimdir.

Tambla buvdan bugün koyan aşu. Yarın geyikten, bugün tavşan iyi. KMA: 210

Uvcu kesi barmagan çegetni kiyikten tolu sunar. Avcı kendi gitmediği ormanı geyik dolu zanneder. KMA: 233

Maralın balası ağaçda öser. Geyik yavrusu ormanda büyür. KMA: 183.

Türk kültür evreninde bu denli büyük bir öneme sahip olmasına rağmen Karaçay-Malkar atasözlerinde geyik ile ilgili üç örnek olmasının temel sebebini sözlü kaynaklardan aldığımız bilgi sayesinde öğrendik (K.K.1-K.K.2). Buna göre geyik/kiyik Karaçay-Malkar Türklerinde “zor, kötü, çirkin” anlamlarında kullanılmakta. Bir anlamda geyik kelimesinin anlam genişlemesiyle izah edilebilecek bu durum bize sembol olarak kullanılan hayvanın fiziksel özellikleriyle gündelik hayatta varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.

Keçi:

Mitolojik düşünce sistemlerinin pek çoğunda bulunan keçi Tarihte ilk kez MÖ 8000 yılında Güneybatı Asya’da (bereketli hilal) evcilleştirilen keçi, güçlü ve dayanıklı bir hayvandır (Gezgin, 2019: 120). Bunun yanında yarı evcil yarı yabani bir hayvan oluşu buna bağlı olarak da başına buyruk yapısı ve dik başlılığı ile olumsuz bir algıya sahip olmuştur (Baysal&Akçiçek

2020: 239). Bilhassa engebeli arazilerde de rahatlıkla yaşayabilen keçi, tarihin başlangıcından beri insan-hayvan ilişkisinin somut delillerinden biridir. Yunan, Mısır, Yahudi, İskandinav mitlerinde ise tanrılar, günah ve şarapla ilişkilendirilen keçi (Gezgin, 20119: 120-122; Öztürk, 2009: 572) İslamiyetten evvelki devrede Türklerin ve çevrelerinde benzer şartlarda yaşayan diğer toplumların en önemli sembollerinden biri olup yaylak- kışlak arasında gidip gelerek yarı- göçebe bir hayat tarzı yaşayan Türklerin besin kaynaklarını oluşturduğu bilinmektedir.

Ashak ečki- tekege tınç. Topal keçi tekeye kolay. KMA: 50

Ečki bergen koy kalır. Keçi veren koyun alır. KMA: 117

Ečki ızından cürüvçü koyga taş tıyer. Keçinin peşinden yürüyen koyuna taş çarpar. KMA: 117

Eçkini börüğe amanat etgença. Keçiyi kurda emanet etmek gibi. KMA: 117

Eçkini mingi körünmez, Koynu biri körünür. Keçinin bini görünmez, Koyunun biri görünür. KMA: 118

Esing azsa, ečki kura. Aklını kaybedersen keçi besle. KMA: 125

Gıday ečki suvga karasa kesin ulak sunar. Boynuzsuz keçi suya baksa kendini oğlak zanneder. KMA: 130

Gıday ečki suvga karay edi da, entda çaşma dey edi. Boynuzsuz keçi suya bakıyordu

Koynu Allah caratdı, Ečki coldan koşuldu. Koyunu Allah yarattı, Keçi yoldan katıldı. KMA: 170

Koynu eti, eçkini şorpası. Koyunun eti, Keçinin çorbası. KMA: 170

Kütgening beş ečki, Sızgırganıng a cer caradı. Güttüğün beş keçi, Islık çalman ise yer, göğü inletiyor. KMA: 181

Konuştıkları lehçeyi Tav til (dağ dili) ya da Tavça (dağca) biçimlerinde adlandıran Karaçay-Malkarlar'ın (Solmaz, 2016:122) yaşadıkları bu dağlık coğrafyada en çok karşılaştıkları hayvanlardan biri keçidir ve keçinin de sembol olarak atasözlerine girişi bu bağlamda oldukça doğaldır. Bu da bize atasözlerinin yaratım bağlamı ile ilgili olarak veriler sunmaktadır. İncelediğimiz atasözlerinde de bu durum hemen göze çarpmaktadır. Keçinin *yaşadığı yer, eti, boynuzu, yaratılışı ve inatlılığı* benzetmeler vasıtasıyla atasözlerine girmiştir.

Köpek:

Pek çok mitolojide köken mitlerinden biri olarak kabul edilen köpek, insanın evcilleştirdiği ilk hayvanlardan biridir. Harari'nin ifadesiyle insanın tarım devrimini gerçekleştirdikten sonra evcilleştirdiği ilk hayvan olup birlikte ava çıktıkları hatta davetsiz misafire karşı ilk alarm sistemidir (2015: 57-58). Türk mitolojisi bağlamında düşünüldüğünde de köpek bütün bu özelliklerinin yanında Türklerin eski on iki hayvanlı takviminde aylardan biri köpek ayı idi. Şama-

nizmde şamanlar boyunlarına köpek biçimli kolyeler asarlardı onlar için köpek, ruhundan rehberlik aldıkları bir hayvandı. Şaman ruhsal yolculuğunu kimi zaman bir köpeğin üzerine binerek gerçekleştirirdi (Hançerlioğlu'ndan nakleden Gezgin 2019: 131-132). İncelediğimiz Karaçay-Malkar atasözlerinde de köpeğin gündelik hayatın önemli bir parçası olarak yer aldığını görmekteyiz.

İgi it iyesini közü. İyi köpek sahibinin gözüdür. KMA: 137

İt amanga igige da çabadı. Köpek kötüye iyiye de saldırır. KMA. 141

İt arbazında kayır. Köpek kendi avlusunda yırtıcı olur. KMA: 141

İt iyesin tanımaz. Köpek sahibini tanımaz. KMA: 142

İt kulagin şagat eter. Köpek kulağını şahit yapar. KMA: 142

İt ürgenlikge colovçu colundan kalmaz. Köpek havlamakla yolcu yolundan kalmaz. KMA: 142

İt ürür cel eltir. Köpek havlar rüzgar götürür. KMA: 142

İt den korkgan sadakaç bolmaz. Köpekten korkan dilenci olamaz. KMA: 143

Kalak it cathanlay ürür. Uyuz köpek yattığı yerden havlar. KMA: 145

Tanımagan eki it börünü körse tanışır. Birbirini tanımayan iki köpek kurdu görseler tanışırlar. KMA: 210

Fiziksel özellikleriyle somut bir şekilde atasözlerinde yer alan köpek, daha sonra soyut anlamlar verilerek bir sembol olarak kullanılmıştır. Araştırmacıların insanın evcilleştirdiği ilk hayvanın köpek olduğu tespiti önem kazanmaktadır zira köpek incelediğimiz atasözlerinde; *sahip, ev, köy, sadakat* gibi kavramlarla atasözlerinde *uyarıcı* olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tilki:

İlkçağ Yunan, Sümer, Polenazy ve Okyanusya halklarının köken mitlerinde görülen tilki özellikle Okyanusya bölgesinde yaşayan ilkel halk topluluklarında tilki kutsal bir hayvan olup bu halklar için tilki eril gücü ve bereketi sembolize etmektedir (Gezgin, 2019: 166-167). Bazı hayvan sembolizmlelerinde bilgi sahibi olmak ve atıfta bulunmak için Moğol ve Çin kaynaklarından da yararlanırsınız. Çin kaynaklarında tilkiyi İyi şans, uzun ömürlüğü ve kurnazlığı simgeliyordu. Türklerde hilekâr bir hayvan olarak tanınıyordu (Çoruhlu 2017:228). Ögel *Türk Kültür Tarihine Giriş* adlı eserinin altıncı cildinde tilkinin kurnaz bir hayvan olarak aktarmaktadır. Özellikle kızıl tilki –Türkler arasında- diğer tilkilere nazaran daha hilekar bir hayvan olarak kabul edilir (1984:424).

Türk sözlü kültüründe de tilki kurnazlığı, kıvrak zekâyı, tezliğı ve hileyi sembolize etmektedir. Frazer'in ifadesiyle benzerin benzeri yaratması fikri diğer bir deyişle taklit yasası (2017: 20) tilkiyle ilgili atasözlerinde net bir şekilde görülmektedir.

Aslan aç da tülkü tok. Aslan aç tilki tok. KMA: 51

Atası tülkü tutmagannı, Balası koyan tutmaz. Babası tilki yakalamayanın, evladı tavşan yakalamaz. KMA: 59

Hataçı tülkü terisin aldırır. Zararlı tilki postunu kaptırır. KMA: 133

Sen tülkü eseng men kuyruguma. Sen tilki isen ben kuyruğuyum. KMA: 201

Tülkü ceti börünü adlar. Tilki yedi kurdu kandırır. KMA: 229

Tülkü kuyruğu bla ot sahr. Tilki kuyruğu ile yangın çıkarır. KMA: 229

Tülkü tüşünde tavukları sanar. Tilki rüyasında tavukları sayar. KMA: 229

Tülkünü terisi başına cav. Tilkinin derisi başına düşman. KMA: 229

Tülkünü tuban tıymaz. Tilkiyi sis engelleyemez. KMA: 229

Karaçay-Malkar atasözlerinde de tilki, kurnazlık, kıvrak zekâ ve derisinin güzelliği ile sembolleştirilmiştir. Doğal yaşam alanında bu özellikleri ile belirgin hale gelen tilki yaşadıkları coğrafya gereği Karaçay-Malkar Türklerinin en çok karşılaştığı hayvanlardandır. Dolayısıyla tilkinin sözlü kültüre bu katkısı yadsınamaz bir gerçektir.

3. Sonuç

Ampirik yolla elde edilen bireysel bilgi ve tecrübenin çeşitli söz sanatlarıyla kalıplaştırılarak nesilden nesile sözlü ya da yazılı olarak aktarılan, bir düşünceyi, konuyu açıklamak, öğüt vermek ya da eleştirmek için kullanılan atasözleri insanoğlunun, bireysel düşünmeden kolektif idrake geçişindeki en önemli sözlü yaratımlardan biridir. Yapısal olarak da benzetme yolunun belirleyici olduğu bu kalıp ifadelerde benzetme yönü çoğu zaman hayvandır. Antropologların ilkel insanın düşünme, öğrenme ve davranış kalıplarını çözümlemek için ortaya attıkları “benzerlik yasası” ile izah edilebilen bu durumda hayvanlar sembol olarak kullanılmıştır. Fiziksel özelliklerinin yanı sıra doğada karşılaştıkları olaylar karşısında verdikleri davranışsal tepkilerle hayvanlar, insanın kültür aktarımında başat role sahiptir.

Bu bağlamda çalışma alanı olarak belirlediğimiz Karaçay-Malkar sahasında da hayvanlar atasözlerinde birer sembol olarak kullanılmıştır. Yaşadıkları coğrafyanın etkisiyle dağlık olan bu bölgede “at, geyik, keçi, köpek ve tilki” atasözlerinde kullanılan hayvan sembolizminin somut örneklerini sunmaktadır. Buna göre at; insanın doğumundan ölümüne kadar ona yardımcı ve dahi onun tamamlayıcısı olarak düşünülürken geyik/kiyik Karaçay-Malkar Türklerinde “zor, kötü, çirkin” anlamlarında kullanılmaktadır. Karaçayların yaşadıkları dağlık alanda en çok karşılaştıkları hayvan olan keçi ise; yaşadığı yer, eti, boynuzu, yaratılışı ve inatçılığı benzetmeler vasıtasıyla atasözlerine girmiştir. Araştırmacıların insanın evcilleştirdiği ilk hayvanın köpek olduğu tespiti önem kazanmaktadır zira köpek incelediğimiz atasözlerinde; sahip, ev, köy, sadakat gibi kavramlarla atasözlerinde uyarıcı olarak karşımıza çıkmaktadır. Pek çok

ilkçağ mitolojisinde köken mitlerinin bir parçası olarak iyi şansın, talihin sembolü olarak karımıza çıkan tilki ise genel Türk masallarında özelde ise Karaçay-Malkar atasözlerinde, kurnazlık, kıvrak zeka ve derisinin güzelliği ile sembolleştirilmiştir. Yaptığımız inceleme neticesinde elde ettiğimiz bu veriler bize bireyin ifade dünyasında, kavramsal düşünme noktasında, sözün kalıcılığını ve inandırıcılığını artırmak için hayvan sembolizmini etkili bir şekilde kullandığını ortaya koymaktadır. Temel amacının kültür aktarımı olan atasözleri ise bu sembollerin en elverişli şekilde kullanılabilceği bir mecra gibi görünmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Çalışmanın tamamı tek yazara aittir.

Destek Beyanı

Herhangi bir kurum tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Makalenin yazarları arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Aksan, D. (1995). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. (1984). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1*, Ankara: TDK Yayınları.
- Alkaya, E. (2001). "Tatar Türkçesindeki Dil ve Söz ile İlgili Atasözleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2): 55-76.
- Baysal, N. ve Akçiçek, E. (2020). Mitoloji ve İnançlarda Keçi, Ed. Mustafa Kaymakçı&Dilek Arsoy&Eren Akçiçek, *Yetiştiricilikten kültüre Türklerde Keçi içinde (239-244)*, Kıbrıs: Yakın Doğu Üniversitesi Yayınları.
- Bruhl, L. L. (2016). *İlkel Toplumlarda Mistim Deneyim ve Simgeler*. Ankara: Doğu Batı Yayınları. 2. Baskı.
- Çirkin S. G. (2019). *Güney Sibiryaya Arkeolojisi ve Şamanizm*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çoruhlu Y. (2017). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Çotuksöten, Y. (1988). *Atasözlerimiz*, İstanbul: Varlık Yayınları.
- Develioğlu, F. (2013). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. İstanbul: Aydın Kitapevi 30. Baskı.

- Frazer, S. J. G. (2017). *Altın Dal (Dinin ve Folklorun Kökenleri)*. (Çeviren: M. H. Doğan), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Guenon, R. (2004). *Doğu Düşüncesi*. (çev. F.L. Topaçoğlu). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Gül, F. (2013). “İnsan-Doğa İlişkisi Bağlamında Çevre Sorunları ve Felsefe” Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 14, 2013, Sayfa 17-21.
- Harari, Y. N. (2015). *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*, Çev. Ertuğrul Genç, İstanbul: Kolektif Kitap, 7. Baskı.
- Jung, C. G. (2009). *İnsan ve Sembolleri*, Çeviri: Ali Nahit Babaoğlu, İstanbul: Okuyan Us Yay. 4. Baskı.
- Keskin, A. (2020). Kırgızistan ve Türkiye Sahası Atasözlerindeki At ve İnsan Benzeřimlerinin (Anolojilerin) Sosyokültürel Temelleri, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 20/1 Yaz/Summer 2020, ss. 163-188.
- Kızıl, H. (2018). “Dini sembolizm üzerine”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 yıl: 9 cilt: IX sayı: 20.
- Ögel, B. (2001). *Türk Mitolojisi 1-2*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öztürk, Ö. (2009). *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul: Phoenix Yayınları.
- Roux, J. P. (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, Çev. Aykut Kazancıgil- Lale Arslan, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Sarpkaya, S. (2021). “Azerbaycan Türklerinin Atasözlerinde “Yiğit (Kahraman)” Kavramı”, Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, Yazılı, Sözlü ve Elektronik Ortamda Kahramanlık Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 3, Kasım/November 2021, s/p. 199-215.
- Siddiq, A. B. (2019). *Tarihöncesi Toplumlarında İnsan-Hayvan İlişkisi ve Orta Anadolu Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Faunası*. Çizgi Kitabevi Yay.931 Konya.
- Solmaz, E. (2016). Solmaz Erhan (2016). Karaçayların Milli Şairi İsmail Semenov'un Şiirlerinde Siyasi Hiciv. *Diyalektolog Dergisi* (12), 145-152.
- Tavkul, U. (2001). *Karaçay-Malkar Atasözleri*, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Tavkul, U. (2002). “Tarihi ve Etnik Açından Karaçay-Malkar Türklerinin Kökeni”, İçinde Ed. Güzel, H. C., Çiçek, K., Koca S., *Türkler*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. C.2, 972-990.
- Walter J. O. (1995). *Sözlü ve Yazılı Kültür Sözü'nün Teknolojileşmesi*, (Çev. S. P. Banon), Metis Yayınları, İstanbul 1995, s. 21.

Sözlü Kaynaklar

K.K.1: M. Tekin KOÇKAR, 68 yaş, üniversite mezunu, Eskişehir.

K.K.2: Vedat BALKAN, 63 yaş, üniversite mezunu, Afyonkarahisar.

Extended Summary

Various animals are used as symbols in the proverbs that allow the knowledge acquired by human beings through trial and error to be stereotyped with various word games and transferred to future generations. In proverbs, which is the clearest manifestation of the knowledge and skill of using language, which is one of the smallest creations of oral culture, animals that are seen around and benefited most in daily life are used as symbols. So what is the symbol? Symbol in its simplest definition; "It means a sign, a sign that indicates a concept, a thought, is the emblem of this concept or thought, and embodies it. As can be understood from this definition, symbols are a way of expression used to embody information. In this context, primitive people did not remain indifferent to what was going on around them, and they conveyed their knowledge through these symbols under the protection of the word. It is seen that the most basic impulse of man is to transfer knowledge to future generations. Again, in this context, human beings have added the element that they see most frequently in the geography they live in, by symbolizing it.

At this point, we determined the subject of our study as the layers of meaning of animal symbolism in Karachay-Balkar proverbs, and we discussed that human is not a separate entity from nature and to what extent humans benefit from them while expressing a phenomenon. Karachay Malkar Turks live in the Caucasus region of the Russian Federation today. Karachay-Balkar Turks, who stand out with their unique features in Turkish cultural ecology, have a strong oral culture tradition. Although the most well-known creations of this cultural universe are the "Nart Epics", proverbs are still important yields in this universe. Karachay-Balkars call their proverbs "Nart word" in their own language. "Narts" is a mythical people believed to be the ancestors of Caucasians in the mythology of Caucasian peoples. Along with peoples such as Abkhaz, Adyghe, Ossetian and Chechen, Nart legends occupy a large place in Karachay-Balkar folklore. The belief that the Nart people, whose main heroes bear names such as Özümek, Sosurka, Batrez, Kara Şavay, Alavgan, Fuk, Satanay Biyçe, are the ancestors of today's Caucasian peoples is quite common among Caucasian peoples. For this reason, Karachay-Balkars have called their proverbs "Nart word" since ancient times. It presents concrete examples of the animal symbolism used in the proverbs of "horse, deer, goat, dog and fox" in this mountainous region with the effect of the geography they live in. Accordingly, horse; While it is thought to be a helper and complement to a person from birth to death, deer/skin is used in the meaning of "difficult, bad, ugly" in Karachay-Balkar Turks. The goat, which is the animal that Karachays encounter most in the mountainous area where they live; His place of residence, flesh, horn, creation and stubbornness entered the proverbs through metaphors. It is important for researchers to determine that the first animal domesticated by humans was the dog, because in the proverbs we examined; It appears as a stimulant in his proverbs with concepts such as owner, home, village, loyalty. The fox, which appears as a symbol of good luck and

fortune as a part of the origin myths in many ancient mythologies, is symbolized by cunning, agile intelligence and the beauty of its skin in general Turkish tales and in Karachay-Balkar proverbs in particular. These data, which we obtained as a result of our analysis, reveal that the individual uses animal symbolism effectively in the world of expression, at the point of conceptual thinking, to increase the permanence and credibility of the word. Proverbs, whose main purpose is to transfer culture, seem to be a medium where these symbols can be used in the most convenient way.